

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA YAŞAYAN AZINLIKLARIN SOSYAL VE EKONOMİK DURUMLARI

Dr. Yelda DEMİRAĞ*

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan azınlıkların sahip oldukları sosyal, hukuki ve ekonomik haklarına iliőkin bazı batılı tarihçilerin objektif davranmadıkları bir gerçektir. Fakat bir kısım yansız tarih yazarları, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi Gayrimüslim uyruklarına baskı yaparak onları istismar eden katı bir teokrazi uygulamadığını, tam aksine azınlıkların büyük ölçüde yerel ve toplumsal özerkliğe sahip olduklarını hatta aynı dönemin Avrupasında yaşayan etnik ve dinsel gruplara kıyasla çok daha toleranslı muamele gördüklerini kabul etmektedirler¹.

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun temelde teokratik bir yapıya sahip olmasına karőın, yönetimin hoşgörölü olduğu ve azınlıkları baskı altında tutmadığı gerçeğini kanıtlama amacını gütmektedir. Üzerinde egemenlik kurulan topraklardan İmparatorluğun maddi ihtiyaçları geldiği sürece, bölgesel yönetime doğrudan karıőılmamıő, kültürel ve dinsel baskı uygulanmamıőtır. Böylece sürdürölen bölgesel özerklik İmparatorluğun çeşitli etnik ve dinsel

* Baőkent Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İliőkiler Bölümü.

1. Bu őekilde dűőünen tarihçilerden Stanford Shaw, őöyle demektedir: "Osmanlılar baőtan beri, fethettikleri ölkelerin Hıristiyan ve Yahudi halklarını ne köleleőtirmeye, ne de din deđiőtirmeleri için zorlamaya çalıőmıőlardır. XIX.ve XX.yüzyılların baőında Osmanlı azınlıklarınca çıkarılan sorunlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun önceki beőyüz yıl boyunca onlara karőı uyguladığı hoşgörölü yönetimin sonuçlarıdır", *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, (Cambridge:1977), Edward Arnold, *Turkey in Europe*, (London: 1900), A.J.Toynbee, *Treatment of Armenians in the Ottoman Empire*, (London:1923), Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, (Cambridge:1965), Felix Valyi, *Revolutions in Islam*, (New York: 1975), A. Powell, *The Struggle for Power in Moslem Asia*, (New York, 1925).

yapılarındaki ulusal benliğin sürdürülmesine yardımcı olmuştur. Milliyetçilik akımı Güney Doğu Avrupa'ya geldiği zaman burada uygun bir ortam bulabilmiş ve Osmanlıların bu hoşgörülü yönetimi bir bakıma devletin parçalanmasında etkili olmuştur. Kısaca, Balkanlar'da Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya ve Arnavutluk gibi ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarından hemen sonra, kolaylıkla Avrupa sisteminde ulusal devletler olarak yer almalarında ve ulusal bütünlüklerini korumuş olmalarında Osmanlı yönetim anlayışının hoşgörüsü azımsanmayacak bir rol oynamıştır. Avrupa'nın emperyalist devletlerinin elinden kurtulan diğer bölgelerdeki devletlerin ulusal, kültürel ve ekonomik bütünlük konularındaki güçlükleri ortadadır. Batı'nın "Osmanlı Doğu despotizminin baskıcılığı" iddialarına karşı bu anlamlı bir kanıttır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren özellikle devletin yükselme döneminde, İmparatorluk sınırları içinde yaşayan azınlıklara Osmanlı "millet sistemi" içinde etnik ve dinsel kimliklerini barış ve düzen içinde koruma fırsatı verilmiştir.

İslamiyetin yayılmaya başladığı yıllarda, İslam devletinin temel esaslarından biri olarak ortaya çıkan ve "millet" anlayışına dayanan bu sistemi geliştiren ve en iyi şekilde uygulayan Osmanlılar olmuş, fethettikleri yerlerde yaşayan Gayrimüslim topluluklara, kendilerini yönetmelerini sağlayacak haklar tanımışlardır. Osmanlıları böyle bir sistemi uygulamaya yönelten nedenlerin başında şüphesiz İslam hukukunu benimsemeleri bulunmakla birlikte, bunun yanında iktisadi ve ticari şartlardaki değişmeler de önemli etken olmuştur.

XV. yüzyılda Avrupa'da gerçekleşen coğrafi keşiflerden sonra ticaret yollarının başka yönle çevrilmesi Yakındoğu'nun ekonomik hayatını olumsuz yönde etkilemiş, Osmanlılar da bölgedeki ticari faaliyeti canlandırmak için yeni tedbirler almak zorunda kalmışlardır. Özellikle Fatih Devrinde bir yandan ticaretle meşgul olan Venedik ve Cenevizlilere ticarî, hukukî ve dinî kapitülasyon hakları verilirken, diğer yandan da Osmanlı tabiyetine geçmiş Gayrimüslimlere geniş cemaat hakları tanınmıştır. İşlevini yitirmek üzere bu-

lunan Ortodoks Rum Patriği ihya edilmiş ve Patrikhaneye Bizans İmparatorlarının verdiklerinden daha fazla dinî ve hukukî haklar tanınmıştır. Aynı şekilde, Musevilere kendi havralarına sahip olmak olanağı sağlandığı gibi, Ermenilerin başına da bir patrik tayin edilerek cemaatler arasında bu şekilde denge sağlanmaya çalışılmıştır². Her cemaat kendi örf ve âdetlerine uygun bir düzen kurmada serbest bırakılmıştır. Ancak dini liderlerin aynı zamanda idarî vazifeleri de olması nedeni ile sadece din başkanlarının seçimine devlet müdahale etmiştir. Onun dışında evlenme, boşanma ve vasiyet gibi medenî haklar konusunda kendi dinî ve hukukî kurallarını uygulamışlardır. Azınlıklarla ilgili davalar, kilisede kurulan mahkemelerde, kilise kanunlarına göre görülmüş, verilen kararlar onlar adına Osmanlı Devleti tarafından uygulanmıştır.

"Ümmet" anlayışından "Millet Sistemi" şekline dönüşen bu anlayış içinde din, ırk, hukuk ve kültür eşitliği Osmanlı toplumunda her devirde mümkün olabilmiş ve ehl-i kitap dinler yüzyıllar boyu İmparatorlukta yaşayabilme imkanı bulmuşlardır. Bu hoşgörü çerçevesinde Osmanlı tebaası Gayrimüslimler kısa zamanda devletin tüm ekonomik gücünü ellerine geçirmişlerdir³.

Gayrimüslim tebaa içinde en önemli unsur Rum Ortodoks Kilisesi etrafında toplanan Hıristiyanlardı. Divan-ı Hümayun tercümanlığı gibi önemli görevler Rumlara verilmişti. Bunun başlıca nedeni, Osmanlı yönetici ve aydınları daha çok Arapça ve Farsça biliyor ve çok azı batı dillerine aşina iken İstanbullu Rumların Batı dillerine sahip olmalarıydı. Rumların bu mevkilere getirilmeleri İstanbul'da bir cins Rum aristokrasisinin doğmasına neden olmuştur. Kentin Fener bölgesinde oturan bu aristokratlar (Fenerli Rumlar), görevlerinden elde ettikleri geliri, ailelerinin genişlemesi ve zenginleşmesi, Yunan kültürünü öğrenme ve güçlendirme ile hem Ortodoks millet içinde hem de Osmanlı hükümet sisteminde güç ve statülerini artırmak için kullanmışlardır⁴.

2. İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", *Tanzimattan Cumhuriyete Ansiklopedisi*, (Ankara: 1970), c.IV, s.998.

3. Türkkaya Ataöv, "Azınlıklar Üstüne Bazı Düşünceler", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (Ankara:1987),c.XLII,no.1-4,s.53.

4. Carter V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire,the Sublime Porte, 1789-1922*, (Princeton:1980),s.92.

Bunların bazıları oldukça ünlü de olmuştur. Örneğin, Alexander Mavrocordato, Köprülü Ahmet Paşa'ya hizmet etmiş ve Karlofça barış görüşmelerinde kilit bir rol oynamıştır. Bundan başka Fenerli Rumların siyasi görevlerde de bulduklarını bilmekteyiz. Örneğin, Eflâk ve Buğdan gibi bağlı prenslikler Bab-ı Ali'de iki tane Rum "Kapı Kahyası" tarafından temsil edilirdi. Bundan da önemlisi 1711 ve 1716'da Eflâk ve Buğdan'a Fenerli Rumlar yönetici olarak atandılar. Hatta böyle yabancı bir yönetsel unsurun Romanya'nın birleşmesi ve Romen ulusçuluğunun gelişmesinde önemli etkisi olduğu söylenmektedir⁵. Yunanlı Rumlar bu siyasal görevlerini Bizans emperyalizminin "megali ideası"nı canlandırmak için de kullanmışlardır⁶.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Slav, Romen ve Balkan Rumlarının yanı sıra Anadolu Rumları ve Ermeniler de XII. ve XIII. yüzyıllar ve sonrasında Müslüman olma koşulu aranmaksızın Osmanlı Ordularına sipahi, hatta komutan olarak alınmışlardır. Zorla müslümanlaştırılan Hıristiyanlar sadece "devşirme sistemi" için alınacak ve Sultanın kulları olarak hükümet ve orduyu oluşturacak, ileride de Osmanlı aristokrasisine katılmak üzere eğitilip yetiştirilecek genç erkeklerden oluşuyordu⁷. Ama sağladığı güç ve zenginlik nedeniyle bu tür din değiştirmenin ödülü de büyüktü.

Hıristiyanlar ve Yahudiler, Müslümanların yapmakla yükümlü oldukları bazı görevlerden de muaftılar. Bunlardan en önemlisi, kimi zaman yaşam boyu süren askerlik hizmeti idi. Askerlik hizmetinden muaf tutulmaları karşılığında her Gayrimüslim erkek "cizye" adı verilen vergiyi öder⁸, fakat maddi açıdan bu vergiyi ödeyemeyecek durumda ise bu konuda da yine anlayışla karşılanarak cizye-

5. Kemal Karpat, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (Ankara:1997).

6. Benjamin Lewis Braude, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, 2 cilt (New York:1982),s.12.

7 Devşirme konusu için bkz: Halil İncalcık, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*, (London:1973), s.47.

8. Cizye konusunda ayrıntılı bilgi için bkz: Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Belleten Dergisi*, (Ankara:1991),c.LV,s.371-401. Ömer Lütfi Barkan, *Kanunnameler*, (Ankara:1983) c.I, s.351. Halil İncalcık, Djizya, *Encyclopedia of Islam*, s.562.

den muaf tutulurlardı. Ayrıca kadın, çocuk, akıl hastası, fakir olanlardan ve din adamlarından da cizye alınmazdı. Sayılanlar dışında ondört-yetmişbeş yaş arasında bulunan tüm Gayrimüslim erkekler devlete cizye ödemekle yükümlüydüler. Ama bu konuda da Gayrimüslimler arasında vergi ödememek için hileli yollara başvuranlar oluyordu⁹.

İşlenen suçlar karşısında Gayrimüslimlere verilen cezalar incelendiğinde Müslümanlara göre daha hafif cezalara çarptırıldıkları anlaşılmaktadır. Örneğin, Süleyman Kanunnamesinde zina ile ilgili suçlarda gayrimüslimlerin, aynı suçu işleyen Müslümanlara göre yarı yarıya daha az cezaya çarptırılacağına dair hüküm bulunmaktadır¹⁰.

Aynı suçu işlemiş zimminin, Müslümanın ödediği cezanın yarısını ödemekle yükümlü olması akla üç olasılık getirmektedir: İlk olarak, Müslümanların gayrimüslimlere nazaran daha az suç işlemelerini sağlamak için Müslümanlara daha çok ceza ödetilmesi. İkincisi, bu cezanın ancak zimmiler arasında işlenen bir suç için tayin edilmiş olması. Son olarak da, Gayrimüslim halkın korunması. Burada cizyenin azalmamasını sağlamak asıl neden olabilir¹¹.

Gayrimüslim Osmanlı Tebaanın Ekonomik Durumları

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Gayrimüslimler devlet hizmetinden muaf olmalarının avantajıyla genellikle esnaflık ve ti-

9. Vergi verecek Zimminin yaşını tayin etmek bir çok güçlüklerle yol açıyordu. Her şeyden önce vergi vermemek için Gayrimüslimler yaşlarını küçük gösteriyorlardı. Bu yüzden vergi mükellefinin yaşını doldurduğunu anlamak için bazen özel ve ilginç yöntemlere başvuruluyordu. Örneğin, yaşı belirlenecek kimsenin boynu ipe ölçülüyor ve bunu iki misli alınıyordu. Daha sonra bu ipin iki ucunu Zimmi dişleri ile tutuyor ve maydana gelen halka başından geçiriliyordu. Eğer halka başından kolaylıkla geçerse, zimmi vergi verecek yaşa gelmiş demektir. Geçmezse henüz vergi verecek yaşa gelmediği kabul ediliyordu. Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye", (Çev. Şinasi Altundağ), *Belleten Dergisi*, (Ankara: 1986), c.VIII, s.621,623,624.

10. Yavuz Ercan, "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İhtimai ve İktisadi Durumu", *Belleten Dergisi*, (Ankara:1983), c.XLVII, s.1143. c.f.

Kanunname-i Al-i Osman (Kanuni Kanunnamesi), Tarih-i Osmani Mecmuası (TOEM) yayını, s.3-4. "... Bu zikrolunan ceraim kafirden sâdır olsa, gani Müslümandan alınan cerimenin nısfı ve mutavassıtü'l-halden, orta halli Müslümandan alınan cerimenin nısfı ve fakirden, fakürü'l-hal Müslümanlardan alınan cerimenin nısfı alınır".

11. Ercan, *Ibid.*, s.1143.

caretle ilgilenmişlerdir. Esnaf defterlerinde zimmilerin Müslümanlarla birlikte aynı esnaf teşkilatı içinde yer aldıkları anlaşılmaktadır. Bu defterlere önce Müslümanlar, sonra Hıristiyanlar, son olarak da Yahudiler kaydedilirdi. Zimmiler dil bilmeleri yüzünden ticarî hayatta ve devlet hizmetinde çok avantajlı yerler edinmişlerdi. İngiliz konsolosu Palgrave 1868'de bir raporda şunları yazıyordu: "Türkiye'deki Hıristiyanların Müslümanlara kıyasla refah içinde olmalarını, onların daha enerjik, çalışkan ve erdemli olmalarına yormak yanlıştır. Gerçek şu ki, çalışkanlık, doğruluk, namusluluk ve dürüst iş çıkarma bakımından Müslümanlar şaşmaz biçimde, Rum ve Ermeni hemşehrilerinden kesinlikle bir gömlek üstündürler. Ama ne var ki, Müslümanlar muazzam bir yükün altında sistematik olarak ezilmişlerdir ve ezilmektedirler. Hıristiyanlar ise Osmanlı Devletindeki ayrıcalıklı durumlarını sürdürerek son yüzyıldan beri sürekli olarak zenginleşmişlerdir. Zenginleşmeleri de çok su götürür spekülasyonlarla, apaçık hilelerle ya da tefecilikle olmuştur"¹².

İmparatorlukta kuyumculuk, sarraflık, bankacılık, hekimlik ve mimarlık gibi işler genellikle zimmiler tarafından yürütülmüştür. Örneğin, II.Mahmut döneminde Bolu Şehri'ne ait şer'iyye sicilleri incelendiğinde burada bulunan Gayrimüslimlerin büyük çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu ve bunların uğraştıkları çalışma kollarının çeşitli alanlarda olduğu gözlenmektedir: Kuyumculuk¹³, sarraflık¹⁴, kerestecilik¹⁵, çerçilik¹⁶, kahvehane işletmeciliği¹⁷. Ayrıca 1613 yılında Bolu'ya gelen Polonyalı Simeon şehirdeki Ermenilerin boyacılık ve kaftancılıkla uğraştığını söylemektedir¹⁸. 1808 yılında

12. Bilal Şimşir, İngiliz belgelerinde Osmanlı Ermenileri, (Ankara:1986),s.15,Belge No.23/1.

13. Milli Kütüphane'de bulunan Bolu Şeriye Sicilleri 851 No'lu Defter (851:71B) (1250-1252/1834-1836).

14. Bolu Şeriye Sicilleri 852 No'lu Defter (852:79A) (1230-1232/1815-1817).

15. Bolu Şeriye Sicilleri 865 No'lu Defter (856:10A) (1236-1238,1241/1820-1823,1825/1826).

16. Bolu Şeriye Sicilleri 856 No'lu Defter (856:7A) (1236-1238,1241/1820-1823,1825/1826).

17. Bolu Şeriye Sicilleri 870 No'lu Defter (870:18 B7) (1252-1257/1836-1841).

18. Enver Konukçu, "Jean-Baptiste Tavernier ve Simeon'a Göre Bolu", Çele-Bolu (1965) Ağustos, 28/27, s.4.

buraya gelen Fransız seyyah Adrien Dupré ise şehirdeki Gayrimüslimlerin altın işi ile uğraştıklarını bildirmektedir¹⁹.

XIX. yüzyıl boyunca bugünkü Türkiye sınırı içinde kalan alanlarda İstanbul en büyük ithalat, İzmir ise en büyük ihracat limanı durumundaydı. Bu kentlerin dışında Trabzon, İskenderun, Samsun, Mersin, Selanik, Basra ve Beyrut diğer önemli dış ticaret limanlarını oluşturmaktaydı. Sözü edilen limanlardan gerçekleştirilen dış ticaret başlıca iki kesimin elinde bulunuyordu. Biri Avrupalı tüccarlar diğeri ise Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan gayrimüslim azınlıklardı, yani Osmanlı tebaası olan Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarlardan oluşuyordu.

Çeşitli Avrupa ülkelerinden gelerek belli başlı liman kentlerine yerleşen Avrupalı tüccarlar, dış ticareti kurdukları aile şirketleri ve ticaret evleri aracılığı ile yürütüyorlardı. Öyle ki, 1840 yılında İzmir'deki İngiliz ticaret evlerinin sayısı 35'e yükselmişti²⁰. İkinci gruba giren, yani İmparatorlukta yaşayan Gayrimüslimlerin oluşturduğu tüccarlar, özellikle İmparatorluğun gelenek ve görenekleri ile üretim kalıplarını bilmeleri ve ticari deneyim ve becerileri nedeniyle Avrupalılar için vazgeçilmez bir ortak durumuna gelmişlerdi. Bunların yardımı olmaksızın hem ithal edilen mamul Avrupa mallarının satışı, hem de ihraç edilecek malların Osmanlı üreticilerinden toplanarak limanlara yollanması oldukça zor bir işti.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan azınlıklar, kapitülasyonların verdiği imtiyazlar ve Batılı devletlerin himayeci politikaları sonucu ekonomik açıdan oldukça iyi duruma gelmişlerdi. Yine kapitülasyonlarla yabancı elçilere yerli gayrimüslimlerden tercüman kullanma hakkı tanınmış, bu hak daha sonra genişletilerek yabancı konsolosların da tercüman kullanabilmelerine dair izin çıkmıştı. Hatta kapitülasyonlara aykırı olduğu halde yerli Hıristiyanlardan konsolos tayinine bile başlanmıştı.

19. Semavi Eyice, "Tarihte Bolu", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, Mayıs-Haziran, 47/326:1-20, s.8.

20. Şevket Pamuk, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti", *Tanzimattan Cumhuriyete Ansiklopedisi*, (Ankara:1970),c.III, s.763.

Elçilerin veya konsolosların maiyetinde çalışacak olan Fenerli tercümanlara beratla izin verildiği için bunlara "beratlı" da denmekteydi. Beratlılar da elçi ve konsoloslar gibi vergiden muaftılar. Bunun dışında diplomatik imtiyazları da vardı²¹. Yabancı devletler berat sağlama karşılığında dolgun ücretler almaya başladıklarından, berat satışı zamanla kârlı bir iş haline gelmiş, bu nedenle bir konsolosluğa, hatta hiç konsolos bulunmayan yerlere birden fazla tercüman atanmış gibi gösterilerek bundan büyük maddi menfaatler elde edilmeye başlanmıştı. Beratlılar tercümanlıktan çok sahip oldukları imtiyazları da kullanarak serbestçe ticaret yapabiliyorlar ve gayrimenkul satın alabiliyorlardı.

Kurmuş oldukları bankerlik işletmeleri ile Osmanlı halkının ekonomik hayatı, hatta günlük yaşam koşullarını etkilemede büyük rol oynayan bir başka ekonomik çıkar grubu da Galata bankerleri ya da sarrafları olarak adlandırılan ticaret topluluğuydu²². Batıdaki sanayi devriminden sonra bu Bankerlerin önemi daha da artmış, özellikle II. Mahmut döneminde, başta İstanbul olmak üzere, İzmir, Karadeniz ve güney limanlarına batıda sanayi devrimi sonucu üretilen çeşitli ve ucuz mallar bu bankerler aracılığı ile getirilmişti. Bunun neticesinde Galata bankerlerinin bu limanlarda bulunan acenta ve ortakları kısa zamanda büyük zenginlikler elde etmiştir. Batı'dan getirilen mallara karşı sadece saray, vükela ve beylerden değil, aynı zamanda halktan da büyük talep gelince bankerlerin iş hacmi genişlemiş, böylece Galata bankerleri İmparatorluğun her türlü kredi işlerine hâkim olmuş, bir taraftan yerli tüccarı, diğer taraftan da tüketiciyi finanse eder bir duruma gelmişlerdi. 1912 yılında İstanbul'da kayıtlı 40 özel bankerin hepsi de Gayrimüslimdi: 12 Rum, 12 Ermeni, 8 Yahudi ve Levanten²³.

21. Çağlar Keyder, "Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi", *Tanzimattan Cumhuriyete Ansiklopedisi*, (Ankara:1970), c.III, s.646.

22. Halil İnalçık-Osman Okyar, *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (Ankara:1980), s.42.

23. Charles Issawi, "The Transformation of the Economic Position of the Milletts in the 19th century", Bernard Lewis-Benjamin Braude (Ed.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, (New York:1982), 2 cilt, s.261.

Özellikle yerli Rum bankerler tüccar ortakları ile faiz haddi gö-reli olarak düşük olan Batı'dan getirdikleri ve kredi ile satın aldıkları malları İmparatorluk hudutları içinde peşin para ile satarak ellerinde biriken paraları birkaç misli faizle, bu malları pazarlayanlara ve tüketicilere kredi olarak veriyorlardı²⁴.

Rum bankerlerin Rum tüccarlarıyla yaptıkları bu ortaklıklar, finansman ağırlığı sayesinde onları adeta tekelci alıcı ve satıcı olarak güçlendirirken, Ermeni ve Yahudi sarraflar da daha çok iç tüketimi ve özellikle sarayın artan tüketim ihtiyaçlarını finanse eder duruma gelmişlerdi.

Gayrimüslim Osmanlı Tebaanın Sosyal Durumu

İmparatorlukta yaşayan Gayrimüslimlerle Müslümanlar arasındaki ilişkilere bakılacak olursa her iki topluluğun kendi içlerinde olduğu gibi, bazen de birbirleri ile olan ilişkilerinde meydana gelen anlaşmazlıkların günlük hayatın içerisinde olabilecek türden münakaşalar olduğu şeriye sicillerinde bulunan kayıtlardan anlaşılmaktadır. Böyle bir olay, 1834 Ağustosunda başlarına tarihlenen bir belgede bulunmaktadır. Bolulu bir Ermeni, İstanbul'a yazdığı arzuhalinde, babası keresteci Vasil'in, yine kereste tüccarlarından Hacıalioğlu Mustafa Çavuş tarafından tabanca ile vurulduğunu bildirmiştir. Bolu'daki yetkililere gönderilen emirnamede, Mustafa Çavuşun kaçtığı Akçaşehir kasabasında yakalanıp, mahkeme edilmesi, sonra da kendisine gereken cezanın verilmesi istenmektedir²⁵. 10 Nisan 1840 tarihli diğer bir belgede ise Bolu'da Debbaglar Mahallesi sakinlerinden Bakkal Çalikoğlu Arif İbn Molla İbn Elhac Mehmed, Ankaralı Karaçor adındaki bir zimmiyi mahkemeye şikayet etmektedir. Belgeye göre adı geçen Müslüman şahıs, zimminin kahvehanesinde, kahvehane sahibince dövülmüş, setresinin yakası yırtılmış ve küfredilerek oradan kovulmuştur. Mahkemece Karaçor suçlu bu-

24. Haydar Kazgan, "Galata Bankerleri", *Tanzimattan Cumhuriyete Ansiklopedisi*, (Ankara:1970),s.762-793.

25. Milli Kütüphane'de bulunan Bolu Şeriye Sicilleri 865 Nol'lu Defter (865:10A)1248-1255/1837-1840).

lunmuş, kendisine şer'an tazir lazım geldiği ve setrenin bedelinin ödenmesi gerektiği kararına varılmıştır²⁶.

Gayrimüslimlerle Müslümanlar arasında borç alıp verme gibi durumlara da rastlanmaktadır. Örneğin, Bolu ve Viranşehir Sancakları Mutasarrıfı Abbas Paşa'nın ölümünden sonra çıkartılan, 13 Eylül 1841 tarihli muhalefatında, kendisinin Mark adındaki bir zimmiye olan 45 kuruş borcu, diğer giderler arasına işlenmiştir²⁷.

Zimmilerle, Müslümanların birbirlerinden etkilendiklerine dair de belgeler bulunmaktadır. Böyle bir etkileşim örneği 22 Mart 1819 tarihli Bolu Müftüsüne gönderilen bir buyrultuda görülmektedir. Buna göre Bolu'daki Müslümanların, Hıristiyan bayramlarında (Paskalya Bayramı olmalı) onlardan görerek yumurta boyadıkları, ateş yakıp üzerinden atladıkları yazılmaktadır²⁸.

Hıristiyanların Müslümanlardan etkilenmeleri ise din değiştirmeye kadar varmaktadır. Örneğin 12 Temmuz 1822'de, Yuve adındaki bir Bulgar, kendi dininin batıl olduğunu müşahade ettiğini söyleyip, Din-i Muhammediyye'yi kabul etmek istediğini belirtmiş, sonra da Kelime-i Şehadet getirerek, adını da Mustafa olarak değiştirecek Müslüman olmuştur²⁹.

İmparatorlukta yaşayan azınlıkların giyimleri konusunda yükselme devrine kadar geniş ölçüde bir sınırlandırmanın bulunduğunu gösterecek her hangi bir belgeye rastlanmamaktadır. XV. yüzyıl ortalarında İmparatorluğa yerleşmiş olan Yahudilerden İsak Zarfati adlı şahıs, Almanya ve Macaristan'daki Yahudileri Osmanlı topraklarına oturmaya davet ederek, bunun nedenlerini şöyle sıralıyordu: "Burada en iyi elbiseleri giyebilirsiniz, herkes kendi asma ve incir ağaçlarının altında oturabilir. Hıristiyan egemenliğinde, çocuklarını mosmor ve kıpkızıl dövülme tehlikesiyle karşı karşıya bırakmadan, mavi veya kırmızı renkli elbiseler giydirebilirsiniz"³⁰. Bu sözler bi-

26. Bolu Şeriye Sicilleri (870:80B) (1252-1257/1836-1841).

27. Bolu Şeriye Sicilleri (851:81B) (1228-1229/1813-1814).

28. Bolu Şeriye Sicilleri (853:80B) (1231-1235/1816-1820).

29. Bolu Şeriye Sicilleri (856:92 A).

30. Yavuz Ercan, "Türkiye'de XV.ve XVI.Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin İçtimai ve İktisadi Durumu", *Belleten Dergisi*, (Ankara:1983)c.XLVII, s.1141.

ze o dönemde İmparatorlukta yaşayan zimmilerin içinde buldukları sosyal ortamın rahatlığı ve Osmanlılar ile Hıristiyan dünyası arasındaki anlayış farkını karşılaştırma konusunda fikir verir.

XVI.yüzyılın sonlarından itibaren azınlıkların giyimlerine bazı kısıtlamalar getirilmeye başlanmıştır. Toplum içinde görülen bu değişiklikte devletin çöküntüye gitmesinin rolü büyüktür. III. Murat zamanında 4 Eylül 1577 tarihli bir fermanla yasaya aykırı elbise giyenlerin doğrudan doğruya cezalandırılmaları emredilmiştir³¹.

Ancak bu kayıda göre bir Müslim ve Gayrimüslim eşitsizliğinin var olduğu öne sürülemez. Zira yasaklama her iki taraf için de geçerlidir. Yani Gayrimüslimlerin Müslüman kıyafetinde, Müslümanlarında Gayrimüslim kıyafetleri ile dolaşmaları yasaklanmıştır. Hatta bir bakıma bu kısıtlamaların Gayrimüslimlerin lehine olduğunu söyleyebiliriz, çünkü bu yolla zimmilerin kıyafet konusunda kendi kültürel değerlerini ve geleneklerini farkında olmadan korumaları sağlanmıştır³².

1568 tarihli bir fermanla hıristiyanların yakalı kaftan, kıymetli kumaştan özellikle ipek elbise,ince tülbent, kürk ve sarık taşımaları yasaklanmıştı. 1568, 1574, 1577 tarihli çeşitli fermanlarla Hıristiyanların ve Yahudilerin bu yasaklara uymamalarının ince kumaş fiyatını yükselttiği belirtilmiştir³³. Demek ki, engellenmek istenen şey, sadece Müslümanların Hıristiyanlara benzemeleri değil, kumaş fiyatlarının da artmasıdır, yani ekonomik etkenler de zimmilerle ilgili bazı kısıtlamaların getirilmesine yol açmıştır.

Gayrimüslimlerin sarık sarmaları yasaklanıyor ve şapka giymek zorunluluğu getiriliyordu. İlk bakışta bu yasaklama ile zimmilerin baskı altında olduğu düşünülürse de, gerçekte böyle değildir. Şapka hiçbir devirde İslam ülkelerinde kullanılmamıştır, Gayrimüslim topluluklara özgü bir giyim eşyası olan şapkanın devlet tarafın-

31. Ahmet Refik, *Onbirinci Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*, (İstanbul:1931), s.74.

32. Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", *Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi*, (Ankara: 1990), c.XXI, s.118.

33. Karl Binswanger, *Untersuchungen zum Status der Nichtmuslime im Osmanischen Reich des 16.J ahrhunderts*, (Kiel:1977), s.1.

dan onlara zorla giydirilmesi, daha evvel de belirtildiği gibi bir bakıma Gayrimüslimlerin kültür ve geleneklerinin devlet tarafından korunması demektir. Osmanlı devleti bu uygulamayı bilinçli olarak yapmasa da uygulama sonuçta Müslüman olmayan halkın aleyhine değil, lehine olmuştur³⁴.

Osmanlı devletinde zimmilerin oturdukları meskenlere ve yerleştikleri bölgelere bakılacak olursa, genellikle şehrin kenar semtlerinde, Rum, Ermeni, Yahudi mahallelerinde gruplar halinde yaşadıkları anlaşılır. İstanbul'da Fener, Balat, Kumkapı gibi semtler azınlıkların oturdukları bölgelerdi³⁵. İmparatorlukta yaşayan Gayrimüslimlerin ikamet konusunda çok önemli şikayetlerinin olmadığı, bazı olayların ise sadece günlük yaşantı içinde ortaya çıkabilecek türden konular olduğu anlaşılmaktadır.

Örneğin, İstanbul'da Ayasofya Vakfına dahil Mahmut Paşa Hanı'nda bulunan ve kürkçü Rumlara ait olan dükkanlar yıktırılmıştır³⁶. Dükkanların yıktırılma nedeni, tahtadan yapılp, hana sonradan eklenmiş olmaları ve bu dükkanlarda Gayrimüslimlerin toplanarak kavga etmeleri, bu yüzden yine han içinde bulunan mescitteki Müslümanların rahatsız olmalarıdır³⁷. Anlaşıldığı gibi, bu olay İslam Hukukunun yasaklayıcı hükümleri açısından ele alınmamış, günlük hayatın olağan geçimsizlikleridir.

Dönemin belgelerinden anlaşıldığına göre azınlıklara sadece Müslümanlar için kutsal sayılan Mekke ve Medine gibi kentlerde cami, mescit ve yatır gibi yerlerin çevresinde oturmaları yasaklan-

34. Yavuz Ercan, "Türkiye'de XV.ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", *Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi*, (Ankara: 1983), c.XLVII, s.1142.

35. İnciciyan, Fener kapısının iç kısmında 1797'de yapılmış muhteşem bir Rum patrikhanesinin ve onun civarında Rum metropolitlerin evlerinin bulunduğunu, Balat kapısının dış kısmında Ayvansaray'a kadar yalnız Yahudilerin oturduğunu, sur dahilinde de pek çok Yahudi evi ve birkaç Sinagogun mevcut olduğunu yazar. Ahmet Refik, *Hicri Onüçüncü Yüzyılda İstanbul Hayatı*, (İstanbul:1932).

36. Ahmet Refik, *Hicri Onuncu Asırda İstanbul Hayatı*, (İstanbul:1930).

37. Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", *Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi*, (Ankara:1973), c.XXI, s.43.

miştir³⁸. 1581 tarihli bir fermanla zimmilerin İstanbul'da Eyüp Sultan Türbesi civarında oturmaları da yasak edilmişti. Aynı şekilde Ortaköy camii civarında meskun Yahudilerin o bölgeden çıkartılmasına dair fermanlar vardır³⁹.

Sayılan yerler dışında istedikleri bölgede oturma ve isterlerse camilere girebilme özgürlükleri bulunmaktaydı. Azınlıkların dini yapılarının (kilise ve havra) iç teşkilatlarına devlet tarafından müdahale edilmez, sadece yeni yapılacak olan ibadethaneler ve mevcut olanların bakım ve onarımı için bazı kısıtlamalar uygulanırdı. Örneğin, ibadethanelerin onarımı sırasında eski yapısına uygun biçimde kalması, onarım sırasında ek bölümler yapılmaması öngörülürdü.

İslam Hukukunda zimmilerin evlerinin Müslümanlarınkinden renk ve yükseklik olarak farklı olması gerektiğine dair kuralın Osmanlı Devleti'nde sert biçimde uygulanmadığını söylemek yanlış olmaz. Ancak yine de bazı dönemlerde bu konuyla ilgili fermanlara rastlamak mümkündür. 1724 tarihli bir fermanla inşa edilecek evlerin yüksekliği saptanırken Müslümanlar için daha yüksek zimmiler için daha alçak yapı yapmaları ve oturmaları konusunda bir kısıtlama bulunmaktadır⁴⁰. III. Selim ise zimmilerin evlerinin siyah boyanmasını, Müslümanların evlerinde ise daha farklı bir renk kullanarak, Müslüman ve Gayrimüslim evlerinin belirli olmasını istemişti⁴¹.

Bu bölümle ilgili genel bir değerlendirme yapacak olursak, giyim, mesken ve davranış özgürlüğü açısından Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Gayrimüslimlerin o dönemin şartlarına göre oldukça rahat bir konumda olduklarını söyleyebiliriz. Bu konulardaki uygulamalarda İslam Hukuku esas alınmakla birlikte, yeri geldiğinde bu hükümlerin değiştirildiği de olmuştur. Fakat bu yönde yapılan değişikliklerin hepsi Müslüman olmayan halkın lehine yapılmış de-

38. "Yavuz Ercan, "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin İçtimai ve İktisadi Durumu", *Belleten Dergisi*, (Ankara:1983)c.XLVII,s.1141.

39. Ahmet Refik, *Hicri 12. Asır'da İstanbul Hayatı*, (İstanbul:1930),s.157-88.

40. Ahmet Refik, *a.g.e.*, s.83.

41. Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları*, (Ankara:1946), s. 98-99.

ğişikliklerdir. Yapılan yüzlerce yeni kilisenin dışında 1461 yılında Gregoryan Ermeni Patrikhanesinin Fatih tarafından, 1830 yılında Katolik Ermeni patrikhanesinin II.Mahmut tarafından ve 1870 yılında Bulgar Patrikhanesinin Abdülaziz tarafından açılmasına izin verildiği, hatta yardım edildiği de unutulmamalıdır⁴². Oysa ne Ermeniler ne de Bulgarlar ve diğer bütün Gayrimüslim topluluklar bin yıllık Hıristiyan-Bizans egemenliği sırasında böyle bir şey gerçekleştirememişlerdir.

XVIII. yüzyılda Amerika'da "herkesin eşit yaratıldığı" ve Fransa'da "İnsan ve Vatandaş Haklarının" ilanlarından sonra yayılan milliyetçilik akımları, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan azınlıklar arasında etkisini göstermekte gecikmedi. Çocuklarını Avrupa'da okutup Batı kültürü ile yetişmelerini sağlayan, askere gitmemelerinden kaynaklanan üstünlükleri iyi kullanarak Osmanlı toplumunda ekonomik açıdan da oldukça yüksek mevkiilere gelen zimmiler bağımsızlık isteği ile ayaklanmaya başlamışlardı. Gayrimüslimlerin bu isteklerini kendi yararlarına kullanmakta gecikmeyen Avrupa devletleri azınlıkların vasiliğini üstlenerek, Osmanlı Devletine zimmiler lehine reformlar yapılması konusunda baskılar yaptılar.

İşte azınlık gruplar arasında uyanan milliyetçilik fikirleri ve büyük devletlerden gördükleri destek neticesinde başlayan ayaklanmalar sonucu XIX. yüzyıl başında Osmanlı Devleti Yunanistan'ın bağımsızlığını, Eflak ve Buğdan Beyliklerinin özerkliklerinin genişletilmesini, Sırbistan'ın özerk bir beylik olarak kuruluşunu kabul etmek zorunda kalmıştır.

Bir yandan İmparatorluk içinde başlayan huzursuzlukları, diğer taraftan büyük devletlerin müdahalelerini önlemek amacı ile Osmanlı devlet adamları çeşitli alanlarda reform hareketlerine giriştiler.

1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilanı ile başlayan Tanzimat döneminde yenilikçi devlet adamları Gayrimüslimlerin sorun-

42. Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", *Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi*, (Ankara: 1973), c. XXI, s. 125.

larını sadece "eşitlik" kavramı ile çözebileceklerini ve büyük devletlerin baskılarına ve iç işlerimize müdahalelerine son verebileceklerini ummuşlardı. Oysa ki, Hatt-ı Hümayunun ilanını izleyen yıllarda durum böyle olmadığı görüldü. Çünkü sorun, Batılı devletlerin gösterdikleri gibi "bir İslam devletinde yaşayan zimmilerin haklarını korumak" olmayıp, büyük devletlerin siyasi çıkarlarının gerçekleştirilmesiydi.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu okunduktan sonra "Müslüman, Hıristiyan, Musevi hepiniz bir pederin evladısınız, Padişah tüm tebasının ırz, can, namus ve malını emniyete alan kanuna harfiyen riayet edilmesini, kat'iyetle arzu etmektedir. İçinizden zulme uğrayanlar varsa hemen adaletin uygulanmasını talep etsinler. Padişah, Müslüman ve Hıristiyan, herkes için adaleti eşit şekilde dağıtmaktır" denilerek⁴³ Müslüman ve Gayrimüslim tebaa arasında, kanun önünde eşitlik prensibi kabul edilmişti. Fakat bu ne dereceye kadar uygulanabilirdi. Çünkü tam anlamı ile eşitlik demek Gayrimüslimlerin bu döneme kadar muaf tutuldukları bazı hizmetleri de şimdi yapmak zorunda olmaları demektir. Zira, daha evvel de belirtildiği gibi Tanzimat dönemine gelinceye kadar zimmiler askerlik hizmetinden muaf tutulmuş, buna karşılık devlete cizye ödemişlerdi. Bu durumda, Osmanlı tebaası ikiye bölünmüş ve kaynaşmamış oluyordu. Buna son vermek için 1847 yılında Rumlar deniz kuvvetlerine hizmete çağırılmışlar, aynı yıl da Hıristiyan tebaanın deniz ve kara ordularında askerlik yapmalarını öngören bir kanun tasarısı hazırlanmıştı⁴⁴.

Yapmış oldukları işleri bırakarak askere gitmek onlar için büyük bir yük teşkil edeceğinden, bu yeni uygulama Gayrimüslimlerin hiç hoşuna gitmeyecekti. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti askere gitmek istemeyenlere bedel-i askeri adıyla yeni bir vergi koymuş, fakat bu defa da Müslümanlara haksızlık olmaması için aynı vergiden onlarında yararlanabilmesi imkanını tanımıştı. Ama bu vergi

43. Mustafa Reşit Paşa'dan sonra sadrazam olan Rıza Paşa'nın sözleri. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: TTK basımevi, 1989), c:v, s.171.

44. Roderic H. Davison, "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century", *American Historical Review*, (1954) c.LIX, s.73.

çoğu Müslümanın ödeyebileceğinden ağır olması nedeniyle çoğu yine askerlik yapmayı tercih etmek zorunda kalmıştı.

1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayunu⁴⁵ ile tüm Osmanlı uyruklarının can, mal, ırz, konut dokunulmazlıkları güvence altına alınırken, 1856 tarihli Islahat Fermanıyla da bu haklar daha da genişletiliyordu. 1864 yılında yayınlanan Vilayet Nizamnamesi ile Müslüman ve Gayrimüslim halkın idareye katılması sağlanıyor, bu şekilde bir taraftan dış müdahalelerin önlenebileceği düşünülüyor, diğer yandan da İslam Hukukunda zimmilerin siyasal haklarından yoksun bırakılması ilkesi kaldırılmış oluyordu. Gayrimüslim tebaaya da, tıpkı Müslüman halk gibi yaş ve sınav konusunda belirlenen şartları yerine getirdikleri takdirde hiçbir ayırım yapılmaksızın devletin sivil ve askeri okullarına, memurluk makamına girebilme hakkı tanınıyordu.

Vergilendirme konusunda da Müslüman ve zimmi uyruklar arasında eşitlik sağlanmaya çalışılarak, cemaat liderlerinin vergilendirme yetkileri alınarak, bu kişilere "avaidat" yerine belli bir gelir tahsis edilmesi, diğer dini makamlardaki kişilere de maaş bağlanması kararlaştırılıyordu. Şimdi, Müslüman ve zimmiler arasındaki ticaret ve ceza davaları karma mahkemelerde açık olarak görüşülecek ve bu davalarda taraflar hazır bulunarak, şahitler kendi dini usullerine göre yemin edeceklerdi.

Fermanın bütününden anlaşılacağı gibi, amaç zimmi tebaaya hak ve görevlerde Müslümanlarla eşitlik sağlamaktı⁴⁶. Aslında bu fermanlarla hukuk devleti kavramına doğru bir adım atılmıştı. Fertlerarası eşitlik, kişi hak ve özgürlüklerinin dokunulmazlığı gibi kavramlar Osmanlı Hukukuna girmişti. Bunlarla geleneksel İslam Hukuku ilkelerinde ilk büyük delik açılmıştı. Hz. Muhammed'in zimmiler için koyduğu hukuki statüye açıkça karşı çıkılmış ve Gayri-

45. Metnin sureti için bkz: (eski yazı) Yavuz Abadan, "Tanzimat Fermanı'nın Tahlili", *Tanzimat I*, (İstanbul:1940).

46. Zimmi tebaa Müslümanlardan farklı olarak din değiştirme hürriyetine sahip bulunmaktaydılar ve bu hürriyetleri Fermanla da belirtilmiştir. Bu konu hakkında bkz: Cevdet Ahmet Paşa, *Tarih-i Cevdet* (İstanbul:1983).

müslimlerle Müslimlerin eşitliği ilan edilmişti. Bu yolla bir taraftan azınlıkların ayaklanmalarının önleneceği, diğer taraftan Avrupa devletlerinin Osmanlı iç işlerine karışmalarının önleneceği, ayrıca devleti çökmekten kurtaracak desteğin de bu yolla sağlanacağı düşünülüyordu. Fakat gelişmeler beklenen şekilde olmamış, yapılan düzenlemeler İmparatorlukta yaşayan Gayrimüslimleri memnun etmeye yetmediği gibi, onların reformlardaki aksaklıkları büyük devletlere şikayet edip, devletin iç işlerine karışmalarını daha da artırmıştı.

Gayrimüslim halktan gelen tepkilerin⁴⁷ temel nedenine inildiğinde, onların bağımsızlık istekleri sonucu bu reformlarla tatmin olmadıkları söylenebilir. Fermanlarla zimmilere tanınan haklar, öncelikle cemaat liderlerini ve din adamlarını tedirgin etmiştir. Bunun başlıca sebebi ise, mevcut statünün kendilerine sağladığı ayrıcalıkları kaybetme kaygısıdır. Gülhane Hatt-ı Hümayunu okunup, keseye konulduğu sırada "O keseden bir daha hiç çıkmaması" temennisinde bulunan Rum Patriği memnuniyetsizliğini bu şekilde dile getirmişti⁴⁸.

Rumlar azınlıklar içinde en ayrıcalıklı sınıfı teşkil ediyorlardı. Daha evvel de söylendiği gibi tercümanlık hizmetleri, Eflak ve Buğdan beyliği için seçimler Rumlar arasından yapılıyordu. Rum Patriği protokolde diğer cemaat liderlerinin önünde yer alıyordu. Bu yüzden, Patrik, diğer zimmilerle eşit sayılarak bu ayrıcalıklarını kaybetmek istemiyordu. Kaldı ki, sadece Rumlar ayrıcalıklarını yitirmekle kalmıyorlar, aynı zamanda 1856 fermanıyla Rum Patriği ve cemaat şeflerinin ve diğer din adamlarının elinden cemaatlerinin idari yetkileri alınarak laik kişilerin de katıldığı meclislere veriliyordu. İşte ekonomik bağımsızlıklarının yanı sıra sosyal ve politik çıkarlarının da üstüne düşürülen bu gölgeler, zimmi din adamlarını reformların düşmanı haline getirmişti.

---

47. Tanzimata karşı tepkiler hakkında bkz: Engelhardt, *La Turquie et le Tanzimat ou Histoire des Reformes dans L'Empire Ottoman*, (Paris:1882), Cevdet Paşa, *Tezahir*, Roderic Davison, *Reform in the Ottoman Empire*, Halil İnalcık, "Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Belleten Dergisi*, (Ankara:1983), c.XX,s.43.

48. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara:1989), c.V,s.18.

Azınlıkların reformlara karşı oluşlarının bir başka nedeni de vergi ve askerlik alanında getirilmek istenen eşitliktir. Yüzyıllardır kendi cemaatleri tarafından dini vergilerle sömürülen zimmiler, ayrıca devletin vergi suistimallerine maruz kalsalar bile genelde devlete az vergi veriyorlardı⁴⁹. Özellikle ticaretle uğraşan zimmiler artık mal ve güçlerine göre vergi ödeyeceklerdi. Bu sınıfta bulunan ve ticaretten büyük karlar elde eden zimmilere askerlik görevi çok ağır bir yük olarak gelmişti. Ayrıca, bütün bunların dışında, artık milliyetçilik bilincine kavuşan bir kısım gayrimüslim grup reformların çökmekte olan İmparatorluğu güçlendirerek, bağımsız bir devlet kurma ideallerine kavuşma yolunda engel oluşturacağından da kaygılanıyorlardı. Sayılan sebeplerin dışında, Hıristiyan zimmiler arasında Yahudilerle eşit tutulmaktan hoşnut olmayanlarda vardı. Bunlar "Devlet bizi Yahudilerle beraber etti. Biz İslam'ın üstünlüğüne razı idik" diyorlardı⁵⁰.

Bu veriler ışığında genel bir değerlendirme yapılırsa, Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimler, Tanzimat'a kadar, özel hukuk ve kamu hukuku arasında müslümanlardan farklı bir sistemde yerlerini aldılar. Fakat "millet" adı verilen bu sistemde kendi dini, sosyal ve hukuki yaşamlarını düzenleme hakkına sahip oldular. Belki, fethedilmiş halk olarak birinci sınıf yurttaş olma hakları ve siyasal özgürlükleri yoktu, ama bu sınırlamalar içinde barış ve benliklerini geliştirme olanaklarından yararlandılar. Gerçekte, onlara karşı uygulanan bazı kısıtlamalar kendi gelenek, görenek ve adetlerini sürdürmelerine yaramış ve kendi geçmişlerinden koparılmadıkları için İmparatorluğun karşısına XIX. yüzyılda bağımsızlık isteği ile çıkmışlardır. Başta da belirtildiği gibi eğer Osmanlı Devleti bazı önyargılı bilim adamlarının iddia ettiği gibi azınlıklara karşı baskı uygulamış, onları zorla kendi dinlerinden döndürmeye çalışmış olsalardı, belki de XIX. yüzyılda böyle bir problem ile karşılaşmayacaklardı. Ayrıca, Gayrimüslimlere getirilen bazı sınırlamalar onla-

49. Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Belleten Dergisi*, (Ankara: 1991), s.371-402.

50. Cevdet Paşa, *Tezahir*, (Ankara:1993), c.1-12,s.68.

rın aleyhine değil, lehine olmuştur. Örneğin, ömür boyu askerlik ile uğraşan Müslümanlardan farklı olarak, askerlikten muaf tutulan zimmiler, bu sayede ticarete tüm üstünlüğü ele geçirmişlerdir. Ayrıca bu Gayrimüslim gruplar yüzyıllarca kapitülasyonlar ve beratlar aracılığı ile de Batılı ülkeler tarafından korunmuşlardır. Devletin tüm kurumlarındaki çöküŐü ve parçalanma tehlikesini gören Osmanlı devlet adamları, devletin bağımsızlığını korumak, Gayrimüslim grupların ulusçuluk isteklerini söndürmek amacı ile reform hareketlerine giriştiler. Yayınlanan fermanlar, büyük devletlerin doğu politikalarını oluŐturan gayrimüslimlere, kendilerini daha da geliştirme ve güçlendirme imkanı tanıdı. Çoğu Avrupa devletlerinde olamayacakları kadar imtiyazlı bir durumda olan, sosyal, dinsel ve ekonomik bakımdan kendilerine geniş haklar verilen azınlıklar büyük devletlerden aldıkları destek ve işbirliği ile İmparatorluğun çöküŐünde önemli rol oynadılar.